

X. Magyar Városthörténeti Konferencia

VÁROS – KÖRNYÉK – AGGLOMERÁCIÓ

A városok és közvetlen vonzáskörzetük

Budapest Főváros Levéltára
2025. november 18–19.

X. Magyar Várostarténeti Konferencia

VÁROS – KÖRNYÉK – AGGLOMERÁCIÓ

A városok és közvetlen vonzáskörzetük

Helyszín: Budapest Főváros Levéltára
1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Gárdonyi Albert terem

Időpont: 2025. november 18–19.

Szervezők:

Budapest Főváros Levéltára
Urbs Magyar Várostarténeti Évkönyv Szerkesztősége
MTA Történettudományi Bizottságának Várostarténeti Albizottsága

Támogató:

Nemzeti
Kulturális
Alap

PROGRAM

2025. november 18. (kedd)

09.30 – 10.10 Levéltári Nap – ünnepélyes megnyitó

Erkel Ferenc Vegyeskar műsora

Dr. Kenyeres István Budapest Főváros Levéltára
főigazgatójának köszöntője

Kiss Ambrus főigazgató köszöntője

Gárdonyi Albert-emlékérem és -díj, valamint
a Varga László-díj átadása

10.10 – 10.20 Szünet

Nyitó előadások

Levezető elnök: Kenyeres István

10.20 – 10.50 Tamáska Máté: A semmeringi nyaralóktól a burgenlandi
lakóparkokig: Bécs vidékének változó szerepei
a 19. századtól napjainkig

10.50 – 11.20 Rácz Attila: Nagy-Budapest létrehozása

11.20 – 11.50 Kocsis János Balázs: Városperem átalakulása a rendszer-
váltás időszakában Budapest esetében, 1980–1995

11.50 – 12.10 Vita

12.10 – 13.20 Ebéd

I. szekció

Levezető elnök: Hermann István

- 13.20 – 13.40 Haraszi Szabó Péter: Iskolaközpontok és vonzáskörzetük a késő-középkorban
- 13.40 – 14.00 Mátyás-Rausch Petra: A vízimalmok hatása a városkörnyéki tájra és a területhasználatra az Erdélyi-érchegység bányavárosaiiban (16–17. század)
- 14.00 – 14.20 Nagy János: Majorságok Pest város határában a 18. században
- 14.20 – 14.40 Szilágyi Zsolt: A magyarországi piacközpontok 19. század eleji megközelíthetőségének jelentősége
- 14.40 – 15.00 Vita
- 15.00 – 15.20 Kávészünet

II. szekció

Levezető elnök: Géra Eleonóra

- 15.20 – 15.40 Jeney-Tóth Annamária: Kolozsvár és a betelepülők 16. század végétől 1660-ig
- 15.40 – 16.00 Tóth Árpád: A mosoni evangélikus felekezetű települések gazdasági és társadalmi szerepei a pozsonyi bevándorlásban (1730–1850)
- 16.00 – 16.20 Lovaš Eldina: Eszék vonzáskörzete az 1814. évi népességösszeírás adatainak tükrében
- 16.20 – 16.40 Kalocsai Péter: Szombathely és környéke közötti közlekedés fejlődése és változásai a 19–20. században
- 16.40 – 17.00 Vita
- 17.00 – 17.30 Bácskai Vera Várostartörténeti Díj átadása
- 17.30 Kiállításmegnyitó

2025. november 19. (szerda)

III. szekció

Levezető elnök: Rácz Attila

- 09.20 – 09.40 Herédi Attila: Lovas kerülőktől a mezei őrszolgálatokig – a fővárosi külterületek felügyeletének változásai a 19–20. században
- 09.40 – 10.00 Sipos András: Vámháború Budapest és környéke között? A városi vám szerepe a főváros és a szomszédos települések kapcsolatában, 1873–1949
- 10.00 – 10.20 Ignác Károly: Helyi közigazgatás és önkormányzatiság Budapest elővárosaiban a 20. század első felében
- 10.20 – 10.40 Szeibert-Erdős András: Nagy-Budapest első meg (nem) születése: a várospolitikai és a „peremtelepülések” útkeresése az 1918–1919-es forradalmakban
- 10.40 – 11.00 Vita
- 11.00 – 11.20 Kávészünet

IV. szekció

Levezető elnök: Czoch Gábor

- 11.20 – 11.40 Fleisz János: Nagyvárad sajátos városegysíítési folyamata és következményei a 19. század második felében
- 11.40 – 12.00 Beregszászi Balázs: Út a városegysíítésig. Mosonmagyaróvár születése
- 12.00 – 12.20 Nagy Szabolcs: „Nagy Veszprém” kialakítása – Veszprém átalakulása a II. világháború után
- 12.20 – 12.40 Bagdi Róbert: Szocialista várostervezés és fejlesztés az 1960-as, 1970-es években Szolnok város példája alapján
- 12.40 – 13.00 Vita
- 13.00 – 14.00 Ebéd

V. szekció

Levezető elnök: Sipos András

- 14.00 – 14.20 Bán Gergely Károly: Az egészségügy határai. Az egészségügyi központok alakulása a trianoni településhálózat vonatkozásában (1910, 1930)
- 14.20 – 14.40 Pápai Tamás: Iparkitelepülés Pesttől délre a 20. század elején
- 14.40 – 15.00 Heilauf Zsuzsanna: A trianoni menekültek megtelepedésétől a görög közösség otthonra találásáig Dél-Pesten. A városok környékének szerepe a migrációs folyamatokban
- 15.00 – 15.20 Vita
- 15.20 – 15.40 Kávészünet

VI. szekció

Levezető elnök: Szívós Erika

- 15.40 – 16.00 Pilkhoffer Mónika: „Ki a városból! Mert csak a kertvárosokban van napfény, tiszta levegő és nyugalom.” A pécsi Megyer kertváros kiépülése
- 16.00 – 16.20 Brunner Attila: A mezőváros kertvárosa. Kecskemét és környéke villanegyedei a 20. század elején
- 16.20 – 16.40 György Eszter: Periférián. Cigánytelepek és telepfelszámolások Budapesten az 1970-es, 1980-as években
- 16.40 – 17.00 Vita, a konferencia zárása

Absztraktok

Tamáska Máté: A semmeringi nyaralóktól a burgenlandi lakóparkokig: Bécs vidékének változó szerepei a 19. századtól napjainkig

Előadásomban Bécs példáján vizsgálom az agglomerációban lezajlott városnövekedés változó mintázatait. Kostof Spiro fogalmi rendszerében az agglomerációs határzónák olyan szolgáltatásokat nyújtanak a városnak, amelyek máshol helyhiány vagy egyéb ok miatt nem megvalósíthatók, de amelyek nélkül a város működésképtelen lenne. Bécs elsősorban a lineáris és körkörös városnövekedésre példa. Míg a lineáris növekedésre a funkcionális specializáció a jellemző, addig a körkörös növekedésre a meglévő városi zónák kiterjesztése, mennyiségi növekedése. A két forma (illetve egyéb formák is, pl. az összenövés) keveredhet is egymással.

A modern Bécsben, mint máshol is Európában, a vasút révén indult meg az agglomeráció lineáris kiterjesztése. Már a kezdetekkor megfigyelhető az erős zonalitás. A déli vasút a semmeringi szerpentinnel az alpesi turizmus vonalává vált, míg az északi a morva és cseh iparvidékek felé haladt és a közvetlenül Béccsel határos Floridsdorf felemelkedéséhez járult hozzá. Floridsdorf arra is példa, hogy az 1905-ös hozzácsatolás után, miként válik egy agglomerációs település egy metropolisz részévé.

A város és agglomerációjának viszonyrendszerében egy meglehetősen egyenlőtlen erőviszonyokon alapuló bekebelezési stratégia érvényesült 1850-től lényegében a második világháborúig (bár a náci létrehozta Nagy-Bécsot végül felszámolták). A városbővítések révén vált Bécs a körkörös városnövekedés példájává. Az elővárosok (1850-es évek), majd a környékbeli falvak (1890 után) integrálása egyben arra is rávilágít, miként változott a városvezetés elképzelése a várossá vált falvakról a kezdeti, totális urbanizációtól a faluképek megtartásáig (utóbbira példa a „Grinzing” jelenség, ahol elkezdtek, de végül félbemaradt a főutca nagyvárosiasítása).

Bécs sajátossága, hogy az első világháború után fejlődése megszakad. Sajátos kelet-nyugat közötti fekvésének köszönhetően az 1960-as évektől hódító amerikai szuburbán életstílus is csak lassan vert gyökeret. Az 1980-as évek azonban döntő változást hoznak. Több agglomerációs vidék mellett ekkor fedezik fel az eddig „láthatatlan” vidéket, Burgenlandot (Pannon síkságot). Ennek példáján a kortárs agglomerációs jelenségek néhány jellemzőjére szeretném felhívni a figyelmet, arra, miként válik a hétvégi házas turizmus szuburbanizációs, majd idővel magasan urbanizált városközi tájjá. A kortárs jelenségek felmutatásával a 19. századi város-vidék viszony specifikumai is jobban leírhatóvá válnak.

Rácz Attila: Nagy-Budapest létrehozása

A kommunista hatalom 75 évvel ezelőtt hozta létre Nagy-Budapestet, és ezzel párhuzamosan tért át a szovjet típusú tanácsrendszerre. Az 1949-ben meghozott politikai döntések nyomán 1950-ben megtörtént második nagy városegyesítés csupán egy több évtizedre visszamenő út utolsó állomása volt. Egyrészt a főváros körül egy nagy településgyűrű jött létre, melynek szereplői – miközben önálló gazdasági, politikai, kulturális stb. életet éltek – a nagyvárossal a közlekedés, egészségügy, közellátás, a lakhatás és munkába járás terén szoros és mindennapi kapcsolatot építettek ki.

Ezzel párhuzamosan az 1920–1930-as években több Budapest környéki településen felmerült, hogy a fővároshoz történő csatolás helyett városkörnyéki integráció révén szeretne nagyobb települési egységeket létrehozni, és így városi rangot elérni.

1945 után a kiépülő kommunista hatalomnak be kellett látnia, hogy a peremterületek lakossága politikailag is eltérő képet mutat, mint a fővárosi, és ahhoz, hogy hatalmát kiépítse, ezekre is ki kellett terjesztenie a hatáskörét. A kommunista párt budapesti bizottsága kezdettől fogva nagy-budapestiként épült ki, így befolyással rendelkezett az ottani pártszervezetekben, majd a közigazgatási intézményekben történő személycserékben.

Kijelenthető tehát, hogy a 24 település egyedi és közös története, az 1945-öt követő választási eredmények, a baloldali pártok egységesülése és a kommunista hatalom peremterületi kiépülése és nem utolsósorban a megalomán jellege tette lehetővé 1950-ben Nagy-Budapest létrejöttét.

Kocsis János Balázs: Városterem átalakulása a rendszerváltás időszakában Budapest esetében, 1980–1995

A Budapest környéki települések legtöbbje összetett, a városhoz kötődő és annak hatásait erőteljesen magán érző, de mégis megrekedt helyzetben élte át az 1970-es éveket. Budapest városhatárának 1950-es kiterjesztése a korábbi agglomeráció legfejlettebb és legvárosiasabb településeinek többségét – számos falusi jellegű mellett – a fővároshoz csatolta, így korábban a fővárostól távolabbi települések hirtelen peremvidékké váltak. Másrészt a főváros erőteljes fejlődése egyre nagyobb térségre kiterjedve az agglomerálódás új hullámát indította el már az 1950-es évek második felére. A fővárosi munkahelyek számának erőteljes növekedése és a lakásépítés igényekhez képest elenyésző mivolta a fővárosba áramló vidéki népesség jelentős részét a városhatáron túli településekre kényszerítette, melynek következtében ezek népessége jelentős mértékben földuzzadt, átalakult.

A főváros növekedésének visszafogására irányuló központi szándékok az 1960-as évek második felétől visszavetették a kialakuló agglomerációs övezet infrastrukturális növekedését, amelyek megkoronázásaként az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési Kon koncepció (OTK) az érintett települések túlnyomó többségét a nem fejlesztendő kategóriába sorolta. Ezzel párhuzamosan a beinduló fővárosi lakásépítések – elsősorban nagyméretű lakótelepek formájában – az e településekre irányuló migrációs nyomást csökkentették. Összességében így az 1970-es évek szolid népességnövekedést hoztak, miközben a települések infrastrukturális ellátottsága nem javult, a településkép falusias maradt.

A települések helyi társadalmának összetettségét jelzi, hogy jelentős részük jelentős nemzetiségi népességgel – svábbal, szlovákkal – bírt a második világháború végéig, amely a ki- és áttelepítések ellenére továbbra is meghatározó súllyal bírt.

A rendszerváltás közeledtével több hullámban érkeztek kiköltözők az e településekre a szabályozás, illetve annak betartatásának lazulása, a kedvező lehetőségek felismerése következtében, amelyet fokozott a rendszerváltás után megjelenő jelentős telekkínálat, – elsősorban a kárpótlásból fakadóan – illetve a gyors infrastrukturális fejlesztések.

Az előadás és a tanulmány ezt az átmenetet igyekszik megragadni, fókuszba helyezve a délnyugati agglomeráció térségét.

Haraszi Szabó Péter: Iskolaközpontok és vonzáskörzetük a késő-középkorban

Középkori egyetemjárásunk vizsgálata számos lehetőséget rejt magában. 2019-re (helyi-közzel) teljes terjedelmében összeállt és 2023 óta online is kutatható a középkori magyar peregrináció teljes adatbázisa. Ezeket az adatokat változatos formában és célra lehet felhasználni. Erre kiváló példa a késő középkori Magyar Királyság regionális fejlődési trendjeit vizsgáló kutatócsoport, mely 2024-ben kezdte meg működését. Ennek során az 1475–1526 közötti évek külföldi egyetemjárása mellett helyet kapott az e fél évszázadban működött hazai iskoláknak, iskolaközpontoknak az összegyűjtése is. E gyűjtés során 250-270 településen sikerült működő iskolákat kimutatni. Az iskola fontos viszonyítási pont volt egy régióban. Koncentráltta azokat a fiatalokat, akik regionális (s a későbbiekben akár országos) szinten potenciális vezetős szerepbe kerülhettek az egyházi, kulturális, de a gazdasági életben és a jogszolgáltatás terén egyaránt. Nagy kérdés azonban, hogy egy-egy ilyen központ mennyire tudta bevonzani a fiatalokat? Az esetlegesen egymáshoz közel fekvő iskolaközpontok mennyire szívták el egymás elől a tehetségesebb fiatalokat, mennyire tudták őket be-

csatornázni a peregrináció folyamataiba? Korábbi kutatásaim során a főváros körüli régiót vizsgálva jutottam arra a következtetésre, hogy még azokban az esetekben sem ismertek egyetemjárók egy adott körön belülről, ahol megvolt hozzá az egyházi infrastruktúra, sőt, akár még helyi diákokat és tanítókat is ismerünk. Ez esetben tehát a főváros mintha felszívta volna a környező települések fiataljait, már korán vezetőszerpet játszva a hazai iskoláztatásban. Egy-egy ilyen iskolaközpont és a környező települések egyetemjárási trendjeinek, valamint egyházi infrastruktúrájának a vizsgálata rávilágíthat, hogy mennyiben tudott egy település, más egyéb szerepei mellett oktatási központként is funkcionálni, illetve, hogy a közvetlen környezete mennyire ismerte el ebbéli szerepét.

Mátyás-Rausch Petra: A vízimalmok hatása a városkörnyéki tájra és a területhasználatra az Erdélyi-érchegység bányavárosaiban (16–17. század)

March Bloch szerint a vízimalmok csodálatos szerkezetek, hiszen általuk az ember az élettelen természet energiájának felhasználásával tudta munkáját hatékonyra tenni, így lettek a vízimalmok az iparosodás előtti Európa legfontosabb energiatermelő szerkezetei. Ahogy Európa más országaiban, úgy a Magyar Királyságban, majd az Erdélyi Fejedelemség területén is széles körben elterjedtek a vízi energia felhasználásával kapcsolatos technikai vívmányok, a kora újkor évszázadaiban pedig már kiemelkedő szerepet játszottak az erdélyi régió gazdaságában. Az erdélyi vízimalmoknak összességében bőséges szakirodalma van, azonban a bányavárosok határában működő ércüzőmalmok kevésbé ismertek a kutatás számára. Ebbe beletartozik a malomépités tájra, a várost övező területekre gyakorolt hatása is, legyen az gazdasági, vagy környezettörténeti jellegű. Előadásomban elsősorban az ércbányászattal foglalkozó, Erdélyi-érchegységben fekvő Abrudbánya környéki vízimalmokra fókuszálnék. A legtöbb írott forrás a vízimalmokhoz fűződő konfliktusokhoz kötődik (károkozás, hatalmaskodás), amelyek azonban arra is alkalmasak, hogy rajtuk keresztül bemutassuk, milyen kapcsolatot tudott teremteni egy-egy malom város és vidék között. Még abban az esetben is, ha Abrudbánya városa, mezővárosi jellegét tekintve annyira nem különült el az őt körülvevő bányauraldom falvaitól, városias jellege kevésbé dominált. A malmok által teremtett kapcsolat elsősorban gazdasági volt, hiszen többek között a vízimalmokon keresztül, amelyek őrölték az ércet, kapcsolódtak az uradalmi jobbágysághoz az abrudbányai bányaiparokhoz. Ez a kapcsolat sok esetben konfliktusokat is szült, amelyek döntő többségben a malmokat körülvevő környezet, a falvak és Abrudbánya

között elterülő táj valamilyen formában történő átalakításával állt kapcsolatban. Az írott források alapján jól felvázolható, hogy az ércőrlést végző zúzdák működéséhez szükséges vízienergia milyen tájátalakítással járt (csatornahálózat építése, patakok, csermelyek elterelése, fő meder kiszárítása, mellék csatornák kialakítása). Mindezekén túl lényeges szerepet játszottak a város életében, a lakosság ellátásában a várost területén álló gabonaőrllő malmok, amelyek ugyancsak hozzájárultak a városkörnyéki táj átalakulásához, formálódásához.

Nagy János: Majorságok Pest város határában a 18. században

Az oszmán-török hatalom kiűzését követő években az újra benépesülő Pest város gazdasági életének legalább a 18. század közepéig kiemelkedően fontos ágazatává vált a mezőgazdaság. A közigazgatási határok kezdeti bizonytalanságai ellenére a város lakossága újult erővel fogott bele a pusztulásnak indult termőföld lehetőségeinek kiaknázásába. A szántóföldi-, a kert- és szőlőművelés-, a legelő-, és rétgazdálkodás kiterjesztésével a városhatár távolabbi pontjain jöttek létre olyan gazdasági udvarok, vagyis majorságok, ahol tulajdonosaik a földműveléshez szükséges eszközeiket tárolni, állataikat tartani, terményeiket tárolni, illetve alkalmazottjaikat elszállásolni tudták. A kerteken túl, a Rákos-árok mentén már a Rákóczi-szabadságharc előtti időszakban jöttek létre majorságok, amelynek folyamata újabb lendületet vett az 1711 utáni három évtizedben. A szabad földterületek hiánya miatt a magisztrátus az új majorságok építését, korlátozni, birtoklásukat saját körére korlátozva monopolizálni igyekezett. A korabeli gyakorlat szerint a városi elithez, főként a magisztrátushoz és rokonságukhoz tartozók könnyen, nem ritkán ingyen juthattak városi tulajdonú vagy gazdátlannak vélt telkekhez. A nagyvárossá váló Pest rohamos fejlődése a 19. század elejétől megpecsételte a majorságok létét: a telekspekuláció áldozataivá váltak, területüket fokozatosan felparcellázták. Előadásomban elsősorban a városi elit majorságépítési törekvéseit, az itt folyó élet mindennapi tevékenységének nyomait vizsgálom Pest város telekkönyvei, adóösszeírások, hagyatéki és törvényszéki iratok, illetve a királyi biztosi jelentések segítségével.

Szilágyi Zsolt: A magyarországi piacközpontok 19. század eleji megközelíthetőségének jelentősége

Hazai történetírásunkban az elmúlt években hangsúlyosabbá váltak a kvantitatív, nagy mennyiségű adatot matematikai-statisztikai-tértudományi módszerekkel feldolgozó, gazdaság- és társadalomtörténeti jellegű munkák. Ebbe a sorba illeszkedik jelen előadás anyaga is.

Az újabb kutatási eredmények alapján megalapozott amellet érvelni, szemben Beluszky Pál állításával, hogy a piacközpontok már jóval a reformkort megelőzően hálózatként működtek Magyarországon (is). Tulajdonképpen a 18. századi piacközpontosodás egyet jelent a hálózatosodás folyamatával, s a piacközponthálózat mindinkább differenciált működésével. A Kárpát-medencei postakocsi-úthálózat térinformatikai rekonstrukciója lehetővé teszi, hogy a térbeli kapcsolódás, valamint a domborzati viszonyok figyelembevételével (a NASA adatainak felhasználásával) modellezhessük a piacközpontok (időbeli) megközelíthetőségét és hálózatosodását. A korabeli gyorsforgalmi úthálózat-hoz való kapcsolódás kimutathatóan dinamikusabbá tette a piacközpontok lakosságszámának a növekedését, illetve a központi szerepköreik bővülését. Ugyanakkor az időben mért megközelíthetőség területi egyenlőtlensége arra is ráirányítja a figyelmet, miként kerültek az alföldi piacközpontok előnyösebb helyzetbe a hegyvidéki centrumokkal szemben; ami pedig jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az urbanizáció térbeli súlypontja a felföldi piacközpontokról – legkésőbb a 19. század elejére – áthelyeződjön többnyire az alföldi mezővárosokra.

A kutatás további eredménye, hogy az 1820-as években a szűkebb Magyarország területének csak alig 20–25 százaléka lehetett olyan vidék, ahonnan fél nap alatt gyalogosan megjárható volt a legközelebbi piacközpont. Miközben az ország legnagyobb részéről, területének 75–80 százalékaról lehetetlen volt elérni ennyi idő alatt a legközelebbi centrumot. Végül a modell alkalmazása arra is rámutatott, hogy a gyorsforgalmi úthálózat-kapcsolat mellett a kiterjedtebb félnapos járóföldkörzettel, lényegében a kedvezőbb gyalogos-megközelíthetőséggel rendelkező központok lélekszáma dinamikusabban (30–60%) növekedett 1780 és 1830 között, mint ama központoké, amelyek járóföldkörzete kisebb, szűkebb volt; hisz ez utóbbi piacközpontok népessége csak mérsékelten (20–30%) emelkedett.

Jeney-Tóth Annamária: Kolozsvár és a betelepülők a 16. század végétől 1660-ig

Kolozsvárt előszeretettel választották a betelepülők mind a 16 század végén mind a 17. század első két harmadában. 1665-től nemesített városról beszélünk, amikor a városlakók már nem ugyanazzal a szabadsággal éltek, mint korábban, és ez már egy másik korszakot jelent.

A városba magyar és szász betelepülők kaphattak polgárjogot, ez egyben meghatározta, hogy melyik natiohoz tartozhattak. A 16. század végén úgy tűnt, hogy Kolozsvár a partiumi városokhoz képest biztonságos, akkor még az 1603-as, 1611-es 1658–1660 évek távolinak tűntek, amikor is több ostrom és sarcfizetés sújtotta a várost.

A városi források közül a polgárkönyv csak részben alkalmas a kutatásra, ugyanis 1587 és 1614 között vezették, azonban az adókönyvek speciális vizsgálata lehetővé teszi, hogy a korszakhatáron tágítsunk. Ezen források segítségével feltárható a város vonzáskörzete. Korábbi, az iparosokat érintő vizsgálataim szerint kisebb szász mezővárosok is tartozhattak ide, ugyanakkor az adójegyzékeket tételesen átvizsgálva további eredmények várhatóak. Mindeközben a reformáció következtében az unitárius felekezet lett Kolozsváron a legnagyobb felekezet, de a reformátusok beköltözésével, és előretörésük a fejedelmi hatalom támogatásával folytatódott egészen az 1655. évi „tulajdonképpen emancipációig”. Ugyanakkor az 1660-ban ide menekültek között is sok református volt, közülük talán Szalárdi Jánost ismerjük korábbirol. Ezzel egyidőben a városlakók legtehetősebbjei/tekintélyesebbjei pedig vármegyei birtokokat szereztek, így a Folstichek, Viceiek stb. Ugyanakkor nemcsak a polgárjog elnyerésével költöztek be polgárok, hanem kevésbé tehető társadalmi rétegek munkát vállalva érkeztek a városba, majd vagy beilleszkedtek lakóként, bérlőként, vagy ha nem sikerült itt maradniuk, ismeretes az is, hogy hova költöztek. Az előbb felsorolt források mellett a városi ítélszék, az osztóbírói jegyzőkönyvek és egyéb források felhasználására is sor került.

A városnak román jobbágyszófalujával, Felekkel sajátos kapcsolata volt, lakosai egy összegben fizettek adót az adókivetéskor, rajtuk kívül a cigányság élt a város közvetlen közelében hagyományos feladatokat ellátva.

Tóth Árpád: A mosoni evangélikus felekezetű települések gazdasági és társadalmi szerepei a pozsonyi bevándorlásban (1730–1850)

A Pozsonytól délre fekvő, a 19. század közepén mintegy 6000 főt számláló, 6 településből álló tömbben élő mosoni evangélikus közösség különleges szerepet töltött be a városodásban. A térség változó gazdasági karakterének megfelelően

– előbb a szarvasmarha-kereskedésben, majd annak visszaszorulásával növekvő súllyal a szőlőtermesztésben-borászkodásban és a fuvarozásban (Landkutsch, aurigae provinciales) elhelyezkedő városba vándorlók révén – újabb és újabb kompetenciáikat tudták sikeresen magukkal vinni Pozsony gazdasági életébe az ezekből a falvakból bevándorlók. A mosoni települések egymással is szoros rokoni kapcsolatban élő evangélikus családjai nem csak általában a pozsonyi népesség demográfiai utánpótlásában játszottak folyamatosan meghatározó szerepet, de az említett gazdasági ágakban vezető szerephez is jutottak, és ennek megfelelően a hagyományos városi-polgári vezető struktúrákba is be tudtak jutni (a választott polgárságba, illetve a mészárosok az exportban érdekelt ún. régebbi társaságába). Ez némiképp árnyalja a képet arról, hogy a város közvetlen háttérjéből érkező bevándorlók szakképzetlenek voltak és a városi társadalom alsó, szegényebb rétegét tudták csak gyarapítani. Ráadásul e népcsoport a városba település révén megvalósult sikerei nemcsak Pozsony vonatkozásban látványosak, de a valamivel távolabb fekvő – de szintén a Bécs felé vezető útvonalon elhelyezkedő – Győr is a preferált bevándorlási célpontjuk volt. Az előadás három alapvető elemzési szintje a bevándorlás súlyát és intenzitását, a családi kapcsolatok szerepét (a mosoni térségből érkező unokafivérek és vők feltűnő példáit) és a városi társadalomban betöltött szerepüket vizsgálja, elsődlegesen Pozsonyban, de esetenként az összehasonlítás céljával Győrre is kitekintve.

Lovaš Eldina: Eszék vonzáskörzete az 1814. évi népességösszeírás adatainak tükrében

Az 1814. évi nem nemes népességösszeírás *Familiae tabella c.* számlálólapjainak alapegysége a háztartás volt, melyek felvételi ívei részletes adatokat közölnek az egy háztartásban élő személyekről, és megtalálható bennük a városban élő minden vidéki és idegen férfi származási helye is. Az összeírók a vidékieknél a megyét és a települést, az idegeneknél pedig, mivel a Magyar-Horvát Királyság területén kívül születtek, az országot/régiót és a település nevét tüntették fel. Ennek köszönhetően a forrásból lehetővé válik Eszék szabad királyi város vonzáskörzetének, illetve a környező településekből történő beköltözések intenzitásának a vizsgálata. Előadásomban arra keresem a választ, hogy honnan és milyen foglalkozású népesség költözött be a városba a 19. század elején, mely városrészben telepedett le, illetve, hogy a környező szlavón vármegegyék településein kívül, mennyire volt Eszék vonzó úticél a szomszédos Magyar Királyság, illetve a Habsburg Birodalom népességének.

Kalocsai Péter: Szombathely és környéke közötti közlekedés fejlődése és változásai a 19–20. században

A tervezett előadás lényegre törően és nagyívűen kívánja bemutatni Szombathely és a közvetlen vonzáskörzetébe tartozó falvak közötti közlekedés változásait, fejlődését, a közlekedési kapcsolatok különböző szintjeit, valamint a szombathelyi városvezetés ezirányú álláspontját, terveit, törekvéseit a 19. és a 20. században.

A közlekedési szintek a 19. század közepétől postajárat, omnibusz majd vasút, a 20. század elejétől már autóbusz is – előzmények. A két világháború közötti időszakban a városvezetés már a városi tömegközlekedést ki kívánta vezetni a peremközségek felé, a Gyöngyösszőlősről, Kámonból, Oladból Séből és a pinkavölgyi falvakból (Újperint, Nárai stb.) munkába, iskolába, piacra bejárók érdekében. 1921-ben Szombathely városrendezési tervpályázatot hirdetett Kámon és Gyöngyösszőlős községek bevonásával, amelyben – többek között – kikötésként szerepelt a villamosvasút kiépítése az említett falvak irányába is. A városvezetés véleménye az volt, hogy a környező falvakat csak akkor tudja igazán magához kötni Szombathely, ha a városközponttal tömegközlekedési kapcsolata létesül. 1929-ben autóbuszjárat indult a városközpontból északra Herényig, és délre Gyöngyösszőlősig. Utóbbi települést 1933-ban csatolták Szombathelyhez, újra tervbe vették a városi villamosvasút déli vonalának kiépítését ebbe az irányba. Az akkori nehéz gazdasági helyzetben még nem érték meg a feltételek a villamosvasút ez irányú meghosszabbítására. 1950-ben a Szombathellyel szinte már összeépült peremközségeket hozzá csatolták, északon Kámon, Herény, észak-nyugaton Olad, dél-nyugaton Újperint, délen Szentkirály és a Gyöngyöshermán egyesült a várossal. 1950 decemberében észak-déli villamospótló autóbuszjárat indult a Herény–Kámon–Szombathely–Gyöngyösszőlős–Gyöngyöshermán–Szentkirály 10 km hosszú útvonalon. 1953-ban megadta a közlekedési tárca az engedélyt az észak-déli villamosvonal déli szakaszának megépítésre, amely nem valósult meg, maradt az autóbusz-közlekedés.

A terjedelmi és az időkeretek határozzák majd meg, hogy 1956-ig, vagy 1968-ig, a közlekedéspolitikai koncepció megjelenéséig tárgyalom a témát.

A témában összehasonlítási lehetőséget kínál az általam kutatott másik két nyugat-dunántúli város Nagykanizsa és Sopron.

Herédi Attila: Lovas kerülőktől a mezei őrszolgálatokig – a fővárosi külterületek felügyeletének változásai a 19–20. században

A város és a vidék találkozása, mint például a főváros kiterjedt külterülete, mindig is egyfajta határzónának számított, hiszen a gyakorlatban többnyire olyan, alapvetően vidéki tájat jelent, amely ennek ellenére több szállal kötődik a városhoz: jogilag, közigazgatásilag a városhoz tartozik, gyér lakossága, gazdasági létesítményi és infrastruktúrája egyaránt szorosan kapcsolódik az urbanusabb részekhez.

A budapesti külterületek mérete ugyan jócskán összezsugorodott az idők során, képe azonban a mai napig jellemzően vidékies maradt: a periferiához olyan, ritkábban lakott területek tartoznak, ahol többnyire vagy agrártevékenységet folytatnak, vagy amelyek dús vegetációjukkal a városlakók pihenését szolgálják.

Előadásomban azt vizsgálom, hogy Budapest külterületei miként változtak a 19. század derekától napjainkig, és megfigyeléseimet egy speciális, mikroszintű történeti szűrőn, a mezőőrség tevékenységén keresztül végzem. Ez az intézmény változatos elnevezésekkel, szervezeti formával és feladatkörrel ugyan, de folyamatosan működött az elmúlt másfélszáz esztendőben, ezért alkalmas arra, hogy a főváros és peremének változásait nyomon követhessük – gondolva elsősorban az olyan társadalmi változásokra, mint a város növekedésének, urbanizálódásának problémái, a kültelkeknek a városlakók életében játszott szerepének alakulásai, és természetesen a mezőőri feladatokat magába foglaló városi közigazgatás differenciálódása.

Az első mezei rendőrségi törvény, amelyet 1840-ben fogadtak el, az agrárium termékeit, a földeket igyekezett megóvni a sokszor szándékolatlan károkozástól. Ez a célkitűzés azonban Pest-Buda, majd az egyesített főváros esetében hamarosan, és egyre markánsabban eltolódott a mezőgazdaság terepéről urbanusabb, a modernitással megjelent feladatkörök felé. Az 1840 és 2025 közötti, bő 180 esztendőt három nagyobb időkorre felosztva igyekszem bemutatni a mezei rendőrség főbb változásait, amelyek egyúttal jól érzékelhető indikátorai voltak a város és vidék kapcsolatában tapasztalható társadalmi és gazdasági változásoknak is.

**Sipos András: Vámháború Budapest és környéke között?
A városi vám szerepe a főváros és a szomszédos települések
kapcsolatában, 1873–1949**

Buda és Pest a városegysítésig a kiváltságlevelekben foglalt jog alapján szedett vámot kövezetvám, parti vám stb. formájában, amelyet Budapest a fővárosi törvény felhatalmazása alapján tovább folytatott. A modern állami adórendszer abszolutizmus-kori kiépítését követően a vámvonal a zárt fogyasztási adó terület határaként is szolgált. A kövezetvám szedési jogosultság országos szabályozását (1890) követően, amelynek alapján az ebből eredő bevételt teljes egészében utak, hidak, révek fenntartására kellett volna fordítani, 1897-től városi vám elnevezéssel új alapra helyezték, immár elszakadva a forgalmi létesítmények használatától, a városi háztartás általános bevételi forrását képezte. A vámvonal közvetlenül nem a fővárost és a szomszédos településeket, hanem Budapest bel- és külterületét választotta el, többszöri áthelyezés után 1930-ban érte el néhány szakasz kivételével a közigazgatási határt.

A városi vám a századfordulón a főváros adóbevételeinek általában 15-20%-át, a két világháború között 6-8%-át képezte. A vámvonalon kívüli üzemek termelési költségei ezáltal kisebbek voltak, hiszen a részükre vidékről szállított nyersanyag, félkésztermék nem esett vám alá, viszont a környékről Budapestre irányuló árukat – legyen azok célja itteni fogyasztásra történő értékesítés, tovább feldolgozás vagy tovább szállítás – megdrágította. Ráadásul a '30-as évek végéig eltérő volt vasúton és hajón, valamint a közúti járművön érkező áruk tarifája, ami a közúti szállítás felé terelte a forgalmat, viszont a belépő pontokon a körülményes vámkezelés, a forgalmon fennakadása okozott problémát. A vámmal kapcsolatos sérelmek – amelyek a tarifák mértékén és rendszerén túl különösen a vámeljárással, a tranzitforgalommal, a visszatérítési lehetőségekkel, az őstermelők kezelésével voltak kapcsolatosak – szerepet játszottak abban, hogy a környékbeli települések közös problémái és érdekei tudatosuljanak és ezek képviselőit meg szerveződjenek, s ezt a szerveződést Pest vármegye felkarolja. A '30-as években már kerekasztal konferenciákat tartottak a főváros és a környékbeli települések képviselői, amelyeken a várospénzügyi konfliktusok álltak középpontban, ezek között is kiemelt szerepet kapott a vámkérdés. A főváros bevallottan elsődlegesen fiskális okokból ragaszkodott a vámrendszer megtartásához, az ebből származó bevétel kiváltásának lehetősége összefüggött a városi adórendszer egészének reformjával.

Az előadásban a városegysítéstől a városi vám megszűnéséig terjedő időszakot kívánom áttekinteni az alábbi szempontokból:

- A vámrendszer és vámhatár átalakításai során mennyiben jelent meg szempontként a szomszédos településekre gyakorolt hatás;

- A szomszédos településeknek egyrészt az önkormányzatai, másrészt gazdasági szereplői részéről milyen követelések merültek fel a vámmal kapcsolatban, és ezek hogyan mozdították elő a környék egységes érdekképviselésének megszerveződését;

- Hogyan befolyásolta a vámkérdés Nagy-Budapest megvalósításának lehetőségeit.

Ignác Károly: Helyi közigazgatás és önkormányzatiság Budapest elővárosaiban a 20. század első felében

Budapest és környéke egyesítésének, Nagy-Budapest létrehozásának terve a 19. és 20. század fordulójától több alkalommal is felmerült, de végül csak 1950-ben valósult meg. A főváros környékének gyors fejlődése azonban komoly kihívás elé állította a meglévő közigazgatási szervezetet. Az itteni, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye különböző járásaihoz tartozó, községi jogállású települések közül négy már 1910-re több tízezres lakossággal rendelkezett. Közülük a legnagyobb, Újpest 1907-ben kapta meg a nagyobb autonómiát biztosító, (rendezett tanácsú) városi rangot, kiszakadva a szűk járási, főszolgabírói fennhatóság alól. 1911-ben pedig átszervezéssel létrehozták az első olyan járást, a kispesztit, ahová csak főváros környéki településeket soroltak be. A világháború után, a Tanácsköztársaság idején előbb ideglenesen, majd 1922–1923-ban véglegesen várossá vált Kispest, Rákospalota és Erzsébetfalva (Pesterzsébet) is, míg a környék további községeinek jó részét a központi járásba szervezték. (A második világháborúig terjedő időszakban még 1926-ban Budafok és 1936-ban Pest-szentlőrinc lett város.)

Mindezen változások ellenére a két világháború közötti helyi közigazgatási és önkormányzati rendszer alapjai 19. századiak maradtak, és nehezen illeszkedtek az országon belül egyedülálló, minden szempontból – nemcsak a lakosság száma, hanem annak gazdasági, társadalmi és politikai jellemzői miatt is – különleges elővárosi övezethez. Az előadás azt vizsgálja, milyenek voltak, hogyan működtek e területen az új (városi) önkormányzatok, mennyiben érvényesült a központi hatóságok (kormányzat, vármegye) irányító és ellenőrző hatalma, és mennyiben a helyi társadalmak, illetve helyi elitek akarata. Kitérve arra is, hogy – a fővároshoz csatoláson túl – milyen speciális alternatívák, reformtervek merültek fel a régi önkormányzati-közigazgatási rendszer megváltoztatására, Budapest környékének speciális helyzetéhez történő igazítására.

Szeibert-Erdős András: Nagy-Budapest első meg (nem) születése: a várospolitikai és a „peremtelepülések” útkeresése az 1918–1919-es forradalmakban

Nagy-Budapest 1950-es létrejöttének előzményei meglehetősen jól dokumentáltak, mind a dualista időszakban, mind a Horthy-korszakban ismert az akkori budapesti agglomeráció fejlődése és a fejlődésével kapcsolatos elképzelések. Az időszak rövidsége miatt azonban kevesebb figyelem jutott a „vörös övezet” létrejöttének közvetlen előzményeire, vagyis a világháborús összeomlást követő forradalmi periódusra. Beluszky Pál kitűnő 2002-es tanulmánya (Az elővárosok útja Nagy-Budapesthez) sem érinti ennek kérdését.

Előadásomban ennek megfelelően azt mutatom be, milyen problémákkal szembesült 1918–1919-ben Budapest és vonzáskörzete (mindenekelőtt a rendkívül súlyos közellátási krízissel) és milyen javaslatok, átgondolt vagy kétségbeesett tervek születtek arra, hogy a főváros és az agglomeráció kérdésre rendeződjön. Elsősorban a kormányzat, a főváros, az agglomerációs települések, valamint az egyes településrészek terveire fókuszálok előadásomban. A forradalmi periódus ugyanis ahogy megmozgatta, felbolydította az egész országot, új lendületet adott a valamilyen formájú „Nagy-Budapest” létrejöttével kapcsolatos, már akkor is közbeszéd tárgyát képező törekvéseknek is.

Paradox (a városfejlesztési tendenciába azonban természetesen illeszkedő) módon bizonyos településrészek nem a beolvadás, hanem a szuverén közigazgatási lét felé törekedtek ebben az időszakban (pl. Pestszentlőrincből Soroksárpéteri, Budafokból Kelenvölgy vált ki rövid időre). Hasonló módon jött létre Rákospalotából Pestújhely a forradalmak előtt, vagy Rákoskeresztúrból Rákoshegy közvetlenül a forradalmak után. A településpolitikai sokszínű események mellett a pragmatikus javaslatokat (így az egységes közellátásról szóló „élelmezési diktatúra” bevezetését) is érintem előadásomban.

Fleisz János: Nagyvárad sajátos városegyesítési folyamata és következményei a 19. század második felében

A városok kialakulásában és fejlődésében igen fontos szerep jutott az egymás mellett élő közigazgatási szempontból elkülönülő területek egyesítésének. Ez Nagyvárad esetében is nyomon követhető, ahol a város egyes részei már a középkorban is egységesülve éltek, de a kedvezőtlen politikai események hatására a 18. században végbement a szétválás. Az előadás, az elérhető különböző forrásanyagokon és a szakirodalmon keresztül ábrázolja Nagyvárad politikai (1850), majd közigazgatási egyesítésének közvetlen előzményeit, megvalósu-

lását és az utána még hosszú évekig tartó folyamat végrehajtását és lezárását. Az előadás célja várostörténeti kontextusba ágyazva vizsgálni az abszolutizmus idején felső úton megvalósított politikai egyesítést, annak sajátosságait és következményeit, majd a dualizmus kor elején való kiteljesedését. Áttekinti a tárgyalt két különböző politikai és fejlődési szakaszban megtörtént átalakulást, felvázolja az egyesítés jelentőségét a város életében és arculatának formálódásában egészen a 19. század végéig. Vizsgálja, hogy milyen összetartó és szétfelesztő erők találkoztak, milyen együttműködések, illetve konfliktusok jellemzik az egyesítés szakaszonként való részletes megvalósítását. Az összegzés rendszerezi a mintegy fél évszázad során végbement folyamatos átalakulás jellegzetességeit, egyúttal megpróbál párhuzamokat vonni, a más városokban végbemenő hasonló folyamatokkal, meghatározva az analóg vagy eltérő tendenciákat. Az elemzett időszak mérlege és a következtetések levonása zárják az előadást, amelyek közül a legfontosabb, hogy az 1850-ig közigazgatási téren különálló, de már régóta együtt élő négy városrész: Várad-Újváros, Várad-Olaszi, Várad-Velence és Várad-Váralja közös adminisztratív keretbe foglalása megnyitotta az utat a századfordulón Nagyváradon kibontakozó bámulatosan gyors urbanizáció megalapozásához.

Beregszászi Balázs: Út a városegyesítésig. Mosonmagyaróvár születése

Magyaróvár és Moson is nagyközségi besorolású korábbi mezőváros volt, Magyaróvár, azonban 1923-ig megye és járási székhely is. A megyeösszevonás előtt 1921-ben lett Magyaróvár rendezett tanácsú város és a háború után továbbra is járási székhely maradt. Területüket tekintve Moson majd kétszer nagyobb Magyaróvárnál. Népességüket tekintve Moson lakossága a háború előtt nagyobb volt, jelentős német nemzetiséggel. Ez az arány a századfordulótól kezd rohamosan változni Magyaróvár előnyére, főként a gyáripár letelepítése miatt. 1910-ben Mosonban 6258 fő élt, Magyaróváron 5273 fő. Ez az arány 1920-ra megváltozott 6336 és 7100 főre. A Magyaróváron élők száma 1930-ra további másfélezer fővel gyarapodott, addig a mosoniak lélekszáma megragadt az 1910/20-as évek szintjén.

Míg Magyaróvár a történelmi belvárosán kívül bármilyen irányba tudott bővülni, addig Moson beékelődött a Kis-Duna és a vasút által határolt területre, ezért csak Magyaróvár felé fejlődhetett. Magyaróváron 1913-ban a város délnyugati részére telepítik a Lőporgyárat, létrehozva ezzel egy új városrészt „Ipartelep” néven, amely magára vonzotta a város fejlődési irányát, ezzel közeledve Mosonhoz.

Moson és Magyaróvár között lévő országút mentén a „villasor” a 20. század elejétől kezd beépülni és itt valósult meg először, hogy a magyaróvári házak elértek Moson határához. A kezdeti egybeépülést előbb szóbeszéd, majd hivatalos kapcsolatfelvételek követték. A két település képviselőtestületei között először 1918-ban vetődött fel az egyesülés gondolata. Ez Magyaróvár nagyközség, rendezett tanácsú várossá való fejlesztésének a kezdetén merült fel, mert voltak, akik ennek a rangnak a megszerzését csak a szomszédos Mosonnal való egyesüléssel tudták elképzelni.

A következő két évtizedben többszöri próbálkozások (1925., 1928., 1932.) után sem sikerült megvalósítani az „elodázhatatlan” egyesülést. 1938-ban a belügyminiszter mindkét települést felszólította, hogy dolgozzák ki az egyesülés feltételeit, melyre egy év határidőt adott.

Az egyesült település neve Mosonmagyaróvár lett és 1939. június 28-án tartották az alakuló ülést. Az új település a Győr-Moson-Pozsony k.e.e. vármegye legnagyobb közigazgatási területtel rendelkező megyei városa lett, 16731 fő lakossal.

Nagy Szabolcs: „Nagy Veszprém” kialakítása – Veszprém átalakulása a II. világháború után

A II. világháború után az ország új gazdasági berendezkedése új település struktúrát is kívánt. A történelem addigi fejlődése során a települések valós igények által ösztönözve, jobbra ott és abban a korban, olyan formában és akkora méretben jöttek létre, ahol rájuk a társadalomnak szüksége volt. Például nagyobb természetföldrajzi régiók találkozási pontján az eltérő árukat előállító lakosság találkozási helyein, az árucseré színtere köré városok szerveződtek, melyek további fejlődése nagyban függött a vásár regionális jelentőségétől. E „valós igények által kikényszerítetten létező” településtípusnak szép példája a történelmi Veszprém, mely a Bakony, a Balaton-felvidék és a Mezőföld találkozási pontjának piacos helyeként fejlődött a huszadik századig, persze egyéb tényezőktől sem érintetlenül.

Az '50-es évektől ezzel szemben számos, a „pusztában” megalapított, vagy korábbi kistelepülés felduzzasztásával létrehozott mesterséges, úgynevezett „szocialista” várost kreált a hatalom. Ilyen volt például Sztálinváros (Dunaújváros), Leninváros (Tiszaújváros), Salgótarján. Az országos példákhoz nem hasonlítható léptékben, de Veszprém megyében is születtek ilyen városok, a községek összeolvasztásával létrehozott Ajka, illetve a felismerhetetlenségig megnövelt Várpalota.

Veszprém a második világháború végén lakosságszámát, iparosodottságát

tekintve a megyebeli Pápa városa mögé szorult. Ezen mutatókban meg sem közelítette a szomszédos megyék székhelyeit. A Horthy-kori politikai életét, közéletét leginkább a konzervatív jelzővel lehetne jellemezni, amely körülményben nyilvánvalóan szerepet játszott évezredes püspöki székhely mivolta is. Az új korszak vezetői azonban más szerepet szántak a városnak. '45 után megindult egy mesterséges „városduzzasztás”, iparosítás. A város lakosság száma hamarosan megduplázódott (a korabeli pártvezető víziója azonban ötszörözésről szólt), s a környékbeli nehézipar szellemi bázisát is benne (kutatóintézetek, illetve egyetem formájában) alakították ki. Mindez együtt járt a városkép drasztikus átalakításával, új, „szocialista” lakó- és középületek emelésével is. Az országban szinte egyedülálló mértékben alakították át egy történelmi települést szocialista központtá. Bár nem valósult meg a terv, miszerint Balatonfüzfővel összeépülve Balaton-parti várossá vált volna Veszprém, mára az ország egyik jelentős agglomerációs központja, vonzáskörzete egyes irányokban a 20 kilométert is meghaladja. Előadásomban mindezen folyamat lépcsőfokait, s mozgatórugóit szeretném bemutatni.

**Bán Gergely Károly: Az egészségügy határai.
Az egészségügyi központok alakulása a trianoni
településhálózat vonatkozásában (1910, 1930)**

Az egészségföldrajz mint tudományterület az 1990-es évek második felétől kezdett kibontakozni, az orvosföldrajz és az egészségügyi földrajz elemeinek ötvözésével, valamint részleges paradigmaváltásának köszönhetően. Ennek történeti és területi aspektusai – különösen településszinten – azonban eddig kevésbé kaptak figyelmet a történettudományban.

Kutatásom célja egy olyan mutatórendszer megalkotása volt, amely releváns módon reflektál az egészségügyi állapotokra a vizsgált települések vonatkozásában, 1910-ben és 1930-ban egyaránt. Ezáltal lehetőség nyílt a városok korabeli egészségügyi funkcióinak feltérképezésére, valamint azok változásainak elemzésére. A vizsgálat forrásai között kiemelt szerepet kapnak a községsoros statisztikai adatok, többek között az orvosi és gyógyszerészeti évkönyvek, cím- és névtárak, Klinger András népmozgalmi adatsorai, a hazai gyógyintézetek adatközlései, valamint a legújabb történeti adatbázisok (GIS-ta Hungarorum, TMTE, KVA, MFA).

Kvantitatív alapú történeti egészségföldrajz-elemzésem során olyan alapvető kérdésekre keresem a választ, mint: Mely városok voltak ekkoriban a legjelentősebb

regionális egészségügyi központok? Hogyan érintette a határváltozás rövid távon a hazai egészségügyi hálózatot? Voltak-e olyan egészségügyi területi egyenlőtlenségek, amelyek a vizsgált időszakban kiegyenlítődtek, vagy éppen tovább mélyültek? Milyen korrelációs kapcsolat mutatkozik az életminőség és az egészségügyi ellátottság között?

Előadásommal a történeti egészségföldrajzi vizsgálatok jelentőségére, valamint a területi egyenlőtlenségek feltárását célzó kutatások egyre növekvő szerepére szeretném ráirányítani a figyelmet. Úgy vélem, hogy jelen vizsgálat várható eredményei nemcsak a trianoni hatások eddig kevésbé ismert dimenzióira világíthatnak rá, hanem hozzájárulhatnak a történeti egészségföldrajz és a kvantitatív módszerek alkalmazásának szélesebb körű elterjesztéséhez a történettudományban.

Bagdi Róbert: Szocialista várostervezés és fejlesztés az 1960-as, 1970-es években Szolnok város példája alapján

Szolnok Árpád-kori gyökerekkel rendelkezik és többször országos jelentőségű események helyszíne volt köszönhetően annak, hogy fontos folyami átkelőként is funkcionált. Az idén első okleveles említésének 975. évfordulójára emlékező város életére az 1846-ban átadott vasútvonal, majd az 1876-ban elnyert vármegyeszékhelyi cím döntő hatásának bizonyult. Mindezek ellenére Szolnok az 1950-es évtizedig sem volt képes leküzdeni infrastrukturális hátrányait, illetve a legbelső részekről eltekintve, városképe is vidékies maradt. A II. világháború idején például a házak 4/5-e vályogfalú volt.

Az államszocializmus ipartelepítési szándéka, majd az új, modern város megvalósítása gyökeres változást hozott Szolnokon. Mindenekelőtt igazodni kellett az országos településhálózat-fejlesztési tervekhez, így például 1963-ban regionális központként számoltak vele. A helyi vezetők ennek alapján döntöttek az új városközpontról, azt gondolva, hogy az évezred végére a 100 ezer főt is meg fogja haladni a város népessége. A terveket adatgyűjtések és számítások is megelőzték, így például 1962-ben felmérték, hogy a városba ingázó összes munkavállaló milyen gyakorisággal és közlekedési eszközzel érkezik Szolnokra.

A megálmodott új városközpontot végül nem sikerült teljes egészében megvalósítani, pénzhiány és a túlméretezett tervek miatt. A lakásállomány megújítása révén azonban 10 nagyobb lakótelep épült fel, így a „panelrengeteg” is a városkép része lett. A város kinőtte az 1945 előtti kereteket is, felépült az új, Széchenyi-városrész, nagyságrendileg 4500 panellakás megvalósításával. A vertikális tagozódást pedig négy toronyház egészítette ki.

Különleges szerepet kapott Szandaszőlős, hiszen 1950-ben Szolnok külterületi

részeiből előbb önálló településsé szervezték, majd 1962 folyamán Szolnokhoz csatolták. Az 1980-as években, a panelek építésének lezárása után itt kezdték el az új telkek osztását.

Pápai Tamás: Iparkitelepülés Pesttől délre a 20. század elején

A 19. században Pest-Buda, illetve Budapest belső részén alapított szennyező iparvállalatok a főváros urbanizációjával egyre kijebb szorultak a város-magból, így előbb a lakott terület határán, Ferencvárosban, Kőbányán jöttek létre újabb ipari körzetek, majd a város további terjeszkedésével ettől kijebb is kialakult egy ipari övezet. A 19–20. század fordulóján, a vasúti kapcsolatok kiépülésével a környező településeken, ahol még sok terület volt szabadon felhasználható – így volt lehetőség a későbbi bővülésre is – alakultak új gyárak, illetve költöztették ki a termelést: Pesttől délre is ipartelepek alakultak ki. A vasút egyaránt támogatta az ipar települését és munkásnegyed létrejöttét, így ilyen területek jöttek létre Kispesten, Pestszentlőrincen, Erzsébetfalván is. A település szövetébe költöző kisebb-nagyobb üzemeken túl nagyobb gyárak letelepedésével Kispes–Pestszentlőrincen két iparnegyed alakult ki a vasútvonalak mentén. A 19. század végén kialakuló üzemek – részben a kőbányai terület szomszédságában – a téglagyárak voltak, majd a 20. század elején megtelepedő gyárak között több különböző profil megtalálható volt, elsősorban és legnagyobb üzemekkel a textilipar képviseltette magát, de megtalálható volt a vasipar, gépipar, faipar, olajipar. Ezek az üzemek termelésükkel bekapcsolódtak a világháborús erőfeszítésekbe, sőt itt, Pestszentlőrincen jött létre Magyarország egyik legnagyobb tűzérségi lőszertermelő kapacitása. Az I. világháborút követő ipartelepítési politika keretében is elsősorban a textilipari vállalatok fejlődtek, illetve jöttek létre újonnan.

Pilkhoffer Mónika: „Ki a városból! Mert csak a kertvárosokban van napfény, tiszta levegő és nyugalom.” A pécsi Megyeri kertváros kiépülése

A kertváros gondolata a századforduló Angliájában született meg a zsúfolt, nagy népsűrűségű belvárosok problémáinak enyhítésére. Ebenezer Howard könyveiben (*Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform*, 1898.; *Garden Cities of To-morrow*, 1902) olyan, maximum 60 000 fős kertvárosok létesítését szorgalmazta London környékén, amelyek ötvözik a város és a vidék előnyeit. A megfizethető árú, egészségesebb és intimebb otthont és lakáskörülményeket biztosító kertés házak mellett a városi infrastruktúra minden elemével

rendelkező elővárosok létesítéséhez a városi tömegközlekedés megindulása is hozzájárult. Nem sikerült ugyanakkor a kertvárosok társadalmilag vegyes jellegét megteremteni: a városközpontoktól távolabb fekvő, természetközeli lakhatás elsősorban az életmódreform híveivé váló alternatív értelmiségiek („vegetáriánus antropozófusok”), vagy bizonyos értelmiségi szakmák, hivatások munkatársai számára volt vonzó, akiket munkájuk nem kötött az üzleti élet központjához, a cityhez. A 20. század első évtizedeiben már Bécsben és Budapesten is megjelentek a kertvárosok, tisztviselőtelepek (például a Bírák és Ügyészek Telepe, Wekerle-telep), majd a két világháború közti időszakban a kertváros-mozgalom elérte a vidéki városokat is.

Előadásomban a pécsi Megyeri kertváros kiépülését igyekszem bemutatni ebben a kontextusban levéltári és sajtóforrások alapján a terület kijelölésétől a lakóházak felépítéséig, a közintézmények kiépítéséig. Ennek során kitérek a kertváros és a belváros közötti közlekedés és kapcsolat, a beépítés nehézségeinek, a szolgáltatások elérhetőségének a kérdéseire, a kertvárosba költözők társadalmi összetételére és a lakóköörülményekre, végül pedig arra, hogy milyen szerepet játszott a Megyeri kertváros a város térbeli terjeszkedése és a két világháború közötti városrendezés szempontjából.

Brunner Attila: A mezőváros kertvárosa. Kecskemét és környéke villanegyedei a 20. század elején

1907-ben Kiskunfélegyháza városvezetése tervpályázatot írt ki a város rendezési tervének megalkotására. A pályázók fennmaradt munkái jellemzően a város nöött szerkezetéhez igazodva toldalékként elképzelt új városrészek létesítését gondolták szükségesnek. Olyan városrészeket terveztek, amelyek jól tükrözték az építészek által modernnek, szükségesnek gondolt települési funkciókat, de sem gazdasági realitásuk nem volt (gyárnegyed), sem társadalmi igény rájuk (villanegyed). A hozzátoldás tervezői gesztusa nem páratlan, s legalább regionális vonatkozásban megengedi néhány további kérdés feltevését. Van-e például külvárosa az alföldi, mezővárosi múltú, nöött szerkezetű, tanyás városoknak?

A mezővárosi múltú, és a dualizmus időszakában is városi ranggal rendelkező alföldi települések rapid urbanizációja sajátos városképek kialakulását eredményezte a 20. század kezdetére. Az urbánus karakterű belváros és az ezt övező falusias lakóöv látványos ellentéte miatt a két világháború között számos kutató egyenesen város-voltukat is megkérdőjelezte. A nagy határú, tanyás városok területi egységét hangsúlyozó Erdei Ferenc és a morfológiai jellemzőket elsődlegesnek tartó Mendöl Tibor jobbára a településszerkezet történelmi előzményeire irányuló vitáját e vonatkozásban több tudományág is vizsgálta

már. Kevesebb hangsúly esett azonban a vita elsődleges keretét jelentő modernizációra, amely a településszerkezetre is hatással volt, például a telepszerűen épített külvárosok révén. A telepszerű építkezésekre nagy hatást gyakorolt az Erdei nézetrendszerét is befolyásoló, angliai eredetű kertváros-eszme. A kertváros eredetileg önálló, önellátó település reformjának eszményét képviselte, amellyel az autonóm, nagy határú mezőváros képe erős párhuzamba kerülhetett. Magyarországon azonban nem épült kertváros „tisztá” formában, a korabeli kifejezéssel leginkább kertkülvárosoknak lehetne nevezni a településmaghoz illesztett, a távlatokban gondolkodó rendezési terv és a település spontán növekedése közötti skálán mozgó, jellemzően családi házas beépítésű városrészeket.

Előadásomban a Duna–Tisza közének városai, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd és Kiskunfélegyháza városszerkezetének összehasonlító vizsgálatát kísérem meg különös tekintettel a 19. század második felére és a 20. század első felére, a peremen hozzáépült városrészek vizsgálatán keresztül. Ez a leszűkített térbeli látómező nemcsak mezővárosodás alföldi útjának speciális eseteit világítja meg, hanem azt is, amikor a városok egymás vonzáskörzetébe esnek.

Heilauf Zsuzsanna: A trianoni menekültek megtelepedésétől a görög közösség otthonra találásáig Dél-Pesten. A városok környékének szerepe a migrációs folyamatokban

A mai 18. kerület, Pestszentlőrinc-Pestszentimre lakossága a 20. században egészen az 1980-as évekig évtizedente 10 000 fővel gyarapodott 100 000 fősz, Magyarországi viszonylatban is jelentős méretű településsé. Szomszédaival, Kispesttel és Pesterzsébettel együtt már a 20. század első felében önálló városokká váltak ezek az új típusú kertvárosok, amelyek fejlődésük első pillanatától kezdve Budapesthez, többek között annak közúti év kötöttpályás hálózatába kapcsolódtak. (a 3 későbbi kerület legfontosabb lakossági népszámlálási adatainak elemzése)

Kispest és Pestszentlőrinc történetében egy-egy Budapest-környéki állami beruházás jelentős szerepet játszott a betelepítés intenzív növekedésében. A Wekerletelep és a pestszentlőrinci Állami lakótelep fejlesztése között számos párhuzamot találunk, annak ellenére, hogy 2 eltérő társadalmi csoport lakhatási gondjait enyhítették, eltérő időszakban születtek, és a telepek sorsa is másként alakult. (a 2 lakónegyed közötti hasonlóságok és különbségek, építés, fizikai megjelenés, lakosságszám és lakásméret, a lakók összetétele és a telepek sorsa)

1920–1944–1965: A pestszentlőrinci Állami lakótelep fejlesztése a trianoni menekültek Budapest-környéki letelepedését volt hivatva szolgálni, egyben

Budapest lakhatási válságát enyhíteni, de a trianoni menekültek hatása nagy jelentőségű volt Pestszentlőrinc és Pestszentimre településfejlődésének történetében is, hisz intenzíven bővítette a helyben lakó magasabban kvalifikált szakemberek és családjuk csoportját. Budapest ostroma miatt mindkét település lakosságának egy részét kitelepítették, amely lakosságcserével is járt (néhány példa erre), majd egy újabb zöld mezős beruházás, az első lakótelep újra egy nagyobb, markáns menekült közösség, a görög megtelepedését segítette. (melyek a 3 időszak főbb ismérvei, a közösségek sorsa).

György Eszter: Periférián. Cigánytelepek és telepfelszámolások Budapesten az 1970-es, 1980-as években

Előadásomban az államszocialista időszakban felszámolt cigánytelepek példáján keresztül vizsgálom a budapesti peremkerületek, a vidék és a nagyváros határának sajátos társadalomtörténetét. A Budapesti Fővárosi Levéltár A budapesti romák története elnevezésű, kétéves kutatási projekt ösztöndíjasként az 1970-es, 80-as években felszámolt cigánytelepek történetét kutatom, külön figyelmet fordítva a telepfelszámolások közben és után zajló társadalmi-, oktatási-, és kulturális integrációs kísérletekre. Mivel az államszocialista időszak cigánytelepei nagyrészt a város periferiáján, a külső kerületekben léteztek, többek között Csepelen, Pesterzsébeten, Soroksáron, Újpalotán, Óbuda külső részén, lakóik sok esetben a környező falvakból, kisebb településekről települtek be – a főváros ígérte munkalehetőségek miatt-, és részben, a telep felszámolások után oda is kényszerültek vissza, amennyiben a hatóságok nem tudtak nekik megfelelő lakhatást biztosítani az adott kerületekben. Továbbá, a cigánytelepek nagyon alacsony lakhatási színvonala, a sokszor embertelen körülmények, a marginalizált létforma (mely éppen a városszéli adottságok miatt akár elhagyatott réteken, erdős területeken lakhatást is jelenthetett) egyfajta átmenetet képzett a nagyvárosi és a falusi lét között, amelyben a telepen élők a Budapest kínálta infrastruktúrát és különféle szolgáltatásokat nagyon kevésbé tudtak csak igénybe venni.

A konferencián megtartandó előadásomban a pesterzsébeti cigánytelepek és felszámolásuk konkrét példáján igyekszem a fent vázolt szempontokat bemutatni, kitérve a helyi társadalom és az államszocialista időszak kerületi intézményeinek (tanács, családsegítő és nevelési tanácsadó) telepfelszámolásban betöltött szerepére.

ELŐADÓK

- Bagdi Róbert** főiskolai docens, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vidékfejlesztés és Funkcionális Gazdaságtan Intézet
- Bán Gergely Károly** levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára
- Beregszászi Balázs** levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltár
- Brunner Attila** főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára
- Fleisz János** történész, habilitált egyetemi magántanár, Sapientia Varadiensis Alapítvány
- György Eszter** egyetemi adjunktus, ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék
- Haraszi Szabó Péter** tudományos munkatárs, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar
- Heilauf Zsuzsanna** történész-muzeológus, levéltáros, Tomory Lajos Múzeum
- Herédi Attila** főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára
- Ignác Károly**, történész, tudományos munkatárs, Politikatörténeti Intézet
- Jeney-Tóth Annamária**, egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK Közép- és Koraújkori Magyar és Segédtudományi Tanszék
- Kalocsai Péter** tanszékvezető, egyetemi docens ELTE Berzsényi Dániel Pedagógusképző Központ Történelem Tanszék
- Kocsis János Balázs** habilitált egyetemi docens, Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz és Városfejlesztés Tanszék
- Lovaš Eldina** tudományos munkatárs, Horvát Történettudományi Intézet Szlavóniát, Szerémséget és Baranyát Kutató Kirendeltsége
- Mátyás-Rausch Petra** tudományos munkatárs, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Történettudományi Intézet
- Nagy János** főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára
- Nagy Szabolcs** egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Kara

Pápai Tamás múzeumi adattáros, történész-könyvtáros Tomory Lajos
Múzeum

Pilkhoffer Mónika egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem BTK
Modernkori Történeti Tanszék

Rácz Attila főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

Sipos András főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

Szeibert-Erdős András tudományos munkatárs, Erőszakkutató Intézet

Szilágyi Zsolt habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK
Történelmi Intézet

Tamáská Máté egyetemi tanár, tudományos rektorhelyettes,
Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Tóth Árpád egyetemi docens, Miskolci Egyetem Történettudományi
Intézet

LEVEZETŐ ELNÖKÖK

Czoch Gábor habilitált egyetemi docens, ELTE BTK Történeti Intézet
Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék

Géra Eleonóra Erzsébet habilitált egyetemi docens, MTA doktora,
ELTE BTK Történeti Intézet Művelődéstörténeti Tanszék

Hermann István főigazgató-helyettes, Budapest Főváros Levéltára

Kenyeres István főigazgató, Budapest Főváros Levéltára

Rácz Attila főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

Sipos András főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára

Szívós Erika habilitált egyetemi docens, ELTE BTK Történeti Intézet
Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék